

ΗΡΑΚΛΕΙΟ

Κνωσός

Άγιος Ιωάννης Κνωσού: Νέο τμήμα του «Βόρειου Νεκροταφείου Κνωσού»

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής (Απρίλιο έως Σεπτέμβριο 2010), με ιδιωτική χρηματοδότηση, στο ακίνητο ιδιοκτησίας Γ. και Ν. Φραγκιαδάκη, στην περιοχή του Αγίου Ιωάννη Κνωσού Ν. Ηρακλείου (Αμπελόκηποι/Τεκές), ήλθε στο φως αξιόλογος αριθμός τάφων της πρώιμης εποχής του Σιδήρου (εικ. 1). Πρόκειται για τμήμα νεκροταφείου, το οποίο εντάσσεται στο ονομαζόμενο «Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού». Αποκαλύφθηκε σημαντικός αριθμός ταφών, καύσεων και εγχυτρισμών, ενώ διαπιστώθηκε μία μόνο περίπτωση ενταφιασμού. Οι ταφικές δομές, οι οποίες δέχτηκαν τους παραπάνω τύπους ταφών, διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

α) Σε θαλαμοειδείς τάφους λαξευτούς στον κούσκουρα.

β) Σε πρόχειρους λάκκους στο χώμα.

γ) Σε διάσπαρτες λαξεύσεις στον κούσκουρα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν δύο θαλαμοειδείς τάφοι με επιμήκη, κατωφερικό δρόμο και ταφικές λαξεύσεις στα πλευρικά του τοιχώματα. Έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ.

Ο ένας εκ των δύο τάφων, με θάλαμο σχεδόν κυκλικού σχήματος, βρέθηκε συλημένος.

Ο δεύτερος τάφος, με θάλαμο ελλειπτικού σχήματος, ήταν ασύλητος. Στην είσοδό του διατηρεί λιθόκτιστο τοιχίο-φράγμα, με θύρωμα από τρεις μεγάλους, παρωλιθικούς πλακοειδείς λίθους. Μέσα στο θάλαμο, αποκαλύφθηκε πλήθος αγγείων, ολόκληρων, αλλά κυρίως σπασμένων, ποικίλων σχημάτων που χρονολογούνται από την πρωτογεωμετρική έως και τη γεωμετρική περίοδο (εικ. 2).

Μετά τη χρήση του θαλάμου του τάφου στη γεωμετρική περίοδο, η οροφή του κατέρρευσε και πάνω στην επίχωσή της βρέθηκαν τοποθετημένα εικοσιτέσσερα, κτερισμένα, τεφροδόχα αγγεία, σε πολλή πυκνή διάταξη, τα οποία φαίνεται να χρονολογούνται στη μεταβατική περίοδο της ύστερης γεωμετρικής/πρώιμης ανατολίζουσας έως το τέλος της ανατολίζουσας περιόδου (εικ. 3).

Από τους παραπάνω θαλαμοειδείς τάφους συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός πήλινων αγγείων – αμφορείς, κρατήρες, πίθοι, θολωτά πώματα, κωδωνόσχημοι σκύφοι, λήκυθοι, λη-

Εικ. 1. Άγιος Ιωάννης Κνωσού (Αμπελόκηποι/Τεκές). Τάφοι της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στο «Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού».

Εικ. 2. Αγγεία της γεωμετρικής περιόδου από θαλαμοειδή τάφο στο «Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού».

Εικ. 3. Αγγεία της γεωμετρικής/ανατολίζουσας περιόδου από θαλαμοειδή τάφο στο «Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού».

Εικ. 4. Αμφορέας από θαλαμοειδή τάφο στο «Βόρειο Νεκροταφείο Κνωσού».

κύθια, οينوχές, κύπελλα, προχοΐδια, ασκοί, κάλαθος, πυξίδα, θήλαστρο, τμήματα ψευδοστομου αμφορέα (εικ. 4). Επίσης, χάλκινοι λέβητες, χάλκινη φιάλη, τμήματα από πόρπες και περόνες, λίγα τμήματα χάλκινων κοσμημάτων – αλυσίδας, πόρπης, περόνης, ενωτίου, τμήματα σιδερένιων λεπίδων εγχειριδίων και τμήματα σιδερένιων οβελών. Ακόμη, αργυρή περόνη, ψήφοι από γυαλί και από ορεία κρύσταλλο, ψήφοι φαγεντιανής.

Επίσης, αποκαλύφθηκε πήλινο ειδώλιο ίππου, καθώς και τμήμα πήλινου ζωδίου.

Στη δεύτερη κατηγορία τάφων εντάσσονται δεκαεπτά απλοί λάκκοι στο χώμα, οι οποίοι περιείχαν αγγεία με εγχυτρισμούς, καθώς επίσης, κι ένας ενταφιασμός. Βρέθηκαν διάσπαρτοι στο ακίνητο, και πάνω από το επίπεδο των δύο θαλαμοειδών τάφων.

Τέλος, διάσπαρτες, επίσης σε όλο το εν λόγω ακίνητο, και μεταξύ των προαναφερθέντων τάφων στο χώμα, αποκαλύφθηκαν δώδεκα ταφικές λαξεύσεις στον κούσκουρα, ακανόνιστου σχήματος, μέσα στις οποίες ήταν τοποθετημένα τεφροδόχα αγγεία και αγγεία εγχυτρισμού.

Τα ταφικά αγγεία (κυρίως πίθοι, πιθαμφορείς, αμφορείς) στους δύο τελευταίους τύπους τάφων περιείχαν πήλινα κύπελλα, ληκύθια, αρυβάλλους, αλάβαστρα, χρυσούς ψήφους, τμήμα αργυρής περόνης, χάλκινες περόνες, πόρπες από χαλκό, χάλκινα δακτυλίδια, χάλκινο περίαπτο.

Μέσα από μια πρώτη προσέγγιση του νέου τμήματος του «Βόρειου Νεκροταφείου Κνωσού» (δεν έχει πραγματοποιηθεί συνολική συντήρηση ή άλλη εργαστηριακή επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού), το σύνολο των τάφων που ήλθε στο φως χρονολογείται από την πρωτογεωμετρική μέχρι και την ανατολίζουσα περίοδο, χωρίς να αποκλείεται όμως και η χρονολόγηση κάποιων τάφων σε πρωιμότερους, ή ακόμα και σε μεταγενέστερους χρόνους.

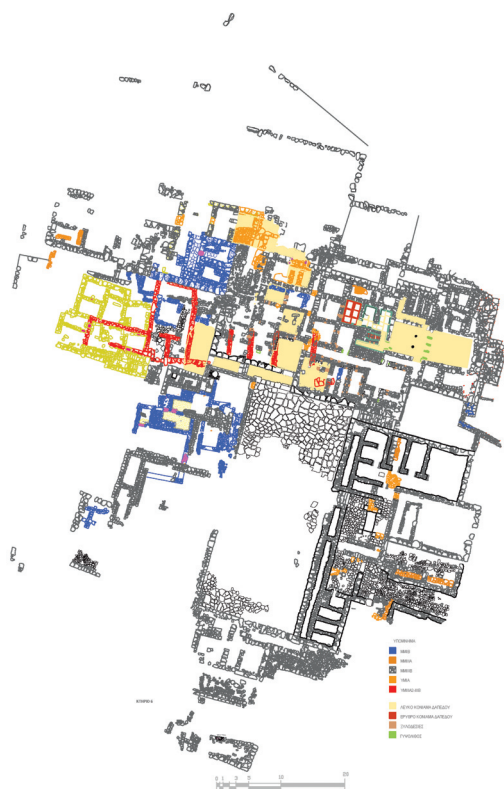
Γαλατάς

Το μινωικό ανάκτορο και ο οικισμός βρίσκεται στο ύψωμα Γαλατιανή Κεφάλα κοντά στο χωριό Γαλατάς 30 χλμ. νοτιοανατολικά του Ηρακλείου (εικ. 5). Ανασκάπτεται από το 1992 ως το 2008 (ως συστηματική ανασκαφή από το 1996) με κύρια χρηματοδότηση από το INSTAP.

Το ανακτορικό συγκρότημα μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του, αυλές, δρόμους και άνηδρα, έχει έκταση 6 περίπου στρεμμάτων και από την άποψη αυτή είναι το τέταρτο σε μέγεθος της Κεντρικής Κρήτης μετά τα ανάκτορα της Κνωσού, της Φαιστού και των Μαλίων. Κτίστηκε στην μεσομινωική IIIA περίοδο (1700-1650 π.Χ.) και μετά από φυσική καταστροφή την ίδια περίοδο κτίστηκε πάλι με την ίδια περίπου κάτοψη στη μεσομινωική IIIB (1650-1600 π.Χ.). Στη διάρκεια της υστερομινωικής ΙΑ εγκαταλείφθηκε σταδιακά για να καταστραφεί οριστικά από σεισμό στο τέλος της υστερομινωικής ΙΑ περιόδου (1500 π.Χ.). Αποτελεί το παλαιότερο γνωστό συγκρότημα αυτού του είδους στην Κρήτη που συγκεντρώνει όλα τα βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά του μινωικού ανακτόρου, όπως αυτά προσδιορίζονται από τα αντίστοιχα συγκροτήματα της ώριμης και όψιμης νεοανακτορικής περιόδου - υστερομινωικής ΙΑ-ΙΒ: τέσσερις πτέρυγες, κεντρική και δυτική αυλή, αίθουσα με πολύθυρα (Minoan Hall) στη βόρεια πτέρυγα και τοίχους με ορθοστάτες και λαξευτή τοιχοποιία. Άγνωστο μέχρι σήμερα στοιχείο στη μινωική αρχιτεκτονική είναι ο τύπος της τετράγωνης αίθουσας της ανατολικής πτέρυγας με τέσσερις πεσσούς και μεγάλη ορθογώνια εστία ανάμεσά τους.

Περιφερειακός δακτύλιος συνδέει υπαίθριους χώρους και αυλές για τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας από και προς τους εσωτερικούς χώρους του ανακτόρου, την περιμετρική σύνδεση με τον αστικό ιστό της πόλης αλλά και

Εικ. 5. Γαλατάς. Κάτοψη του ανακτόρου.

Εικ. 6. Γαλατάς, μινωικός οικισμός. Πίλινο ομοίωμα ναΐσκου από το Κτήριο 6.

την διοργάνωση τελετουργιών. Εστιακές περιοχές για τελετουργίες αυτού του τύπου είναι η «Αυλή του Βαιτύλου» στη νότια πλευρά, είδος θεατρικού χώρου με λίθινο Βαίτυλο στο κέντρο, ενσωματωμένο σε μεγάλη εξέδρα και η «Αυλή του Βωμού» στη βόρεια πλευρά με βωμοειδή κατασκευή και δύο κτιστούς βόθρους, όπου βρέθηκαν υπολείμματα θυσιών και προσφορών. Τα δρώμενα αυτά αποτελούσαν προφανώς σταθμούς σε μια πομπική τελετουργία που άρχιζε από την πόλη, εξελισσόταν παράλληλα με τους εξωτερικούς τοίχους του ανακτόρου για να καταλήξει μπροστά από την «Αίθουσα με πολύθυρα» στη βόρεια πτέρυγα, όπου υπήρχε μεγάλη λίθινη εξέδρα με κλίμακα και υπαίθριος χώρος συγκεντρώσεων. Από τον περιβάλλοντα το ανάκτορο οικισμό έχουν ανασκαφεί εν μέρει ή εν όλω έξι κτήρια που ανήκουν σε διάφορες εποχές, από τη μεσομινωική IB (1900-1800 π.Χ.) μέχρι την υστερομινωική IIA2-B (1300-1200 π.Χ.) περίοδο. Ορισμένα υπερβαίνουν τα 300 τ.μ. σε έκταση και είναι κατασκευασμένα από λαξευτούς δόμους, ενώ εσωτερικά έφεραν τοιχογραφικό διάκοσμο. Την ακμή του οικισμού στην υστερομινωική IB περίοδο (1500-1450 π.Χ.) επαληθεύει η εύρεση πολλών αγγείων της λεγόμενης ειδικής ανακτορικής τεχνοτροπίας

με έμφαση στο φυτικό και θαλάσσιο ρυθμό. Σ' ένα από τα ανεσκαμμένα κτήρια του μινωικού οικισμού του Γαλατά, το Κτήριο 6, νότια από το ανάκτορο βρέθηκε πήλινο ομοίωμα ναΐσκου (εικ 6). Ο χώρος εύρεσης προοριζόταν για λατρεία, όπως δείχνουν ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια και λατρευτικά σκεύη. Από τα κεραμικά συνευρήματα χρονολογείται στη μεσομινωική IIIA περίοδο (1700-1650 π.Χ.). Είναι σε τύπο ορθογώνιου μονόκωρου οικίσκου με θύρα και θυρόφυλλο που δεν σώθηκε, και κινητή επίπεδη στέγη. Στο εσωτερικό του έχει τοποθετηθεί γυναικείο ειδώλιο, προφανώς εγκύου, με τα χέρια στη διογκωμένη κοιλιά, καθιστό σε πλακοειδές κάθισμα και με τα πόδια να αναπαύονται σε ψηλό υποπόδιο. Ο τύπος της καθιστής γυναικείας μορφής και η προσθήκη του υποποδίου δηλώνουν ότι η εικονιζόμενη είναι ή θεά ή μια ιέρεια σε στιγμιότυπο δραματοποιημένης θεοφάνειας. Την ιερότητα επαυξάνει η προσθήκη κεράτων καθοσίωσης στην άκρη της στέγης. Είναι το πρωιμότερο γνωστό παράδειγμα οικίσκου-ναΐσκου με καθιστό ειδώλιο στο εσωτερικό του. Μαρτυρεί τη διάδοση της λατρείας της θεάς σε οικιακό περιβάλλον κατά τα πρότυπα ανακτορικών τελετουργιών σε στεγασμένους χώρους.

Εικ. 7. Πόρος. Χρυσό σφραγιστικό περίαπτο.

Εικ. 8. Χερσόνησος. Μελανόμορφη σκυφοειδής κύλικα.

Εικ. 9. Χερσόνησος. Ερυθρόμορφη πελίκη.

Πόρος

Το 2002 κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την κατασκευή δικτύου ύδρευσης από τη ΔΕΥΑΗ εντοπίστηκε λαξευτός σπηλαιώδης τάφος στον Πόρο Ηρακλείου. Στην περιοχή των προαστίων Πόρου και Κατσαμπά, ανατολικά του Ηρακλείου, εκτεινόταν η σημαντική μινωική εγκατάσταση που ήδη ο Α. Evans είχε ταυτίσει ως το επίνειο της Κνωσού. Ο τάφος περιλαμβάνεται στον κεντρικό πυρήνα του νεοανακτορικού νεκροταφείου του οικισμού, που είναι το μόνο γνωστό συγκροτημένο νεκροταφείο της εποχής της ακμής.

Οι δέκα έως σήμερα ανεσκαμμένοι υπόγειοι λαξευτοί τάφοι του κεντρικού τμήματος του νεκροταφείου είναι ιδιαίτερα ευμεγέθεις, εμβαδού 80-90 τ.μ., με προθαλάμους, διαδοχικούς θαλάμους, λαξευτούς πεσσούς στήριξης της οροφής και λακκοειδείς ή κτιστούς αποθέτες για τη συγκέντρωση των λειψάνων των παλαιότερων τάφων. Οι ταφές γίνονταν σε ξύλινες νεκρικές κλίνες και φορεία. Το νεκροταφείο ήταν σε χρήση σ' όλη τη μακρά διάρκεια της νεοανακτορικής περιόδου από τη μεσομινωική ΙΙΙ έως την υστερομινωική ΙΒ φάση – και σε μια περίπτωση από τη μεσομινωική ΙΙ. Το νεκροταφείο παύει απότομα να λειτουργεί στη φάση της γενικής καταστροφής των μεγάλων μινωικών κέντρων στο τέλος της υστερομινωικής ΙΒ, στην οποία χρονολογούνται οι τελευταίες ταφές. Παρά τη μερική σύληση των τάφων από την αρχαιότητα έως και τα νεότερα χρόνια, οι ανασκαφές απέδωσαν πλήθος εξαίρετων ευρημάτων και σημαντικότερα στοιχεία για τις ταφικές πρακτικές της εποχής.

Ο τάφος του 2002, ο μικρότερος όλων, εμβαδού περίπου 55 τ.μ., βρέθηκε ισχυρά διαταραγμένος από συλήσεις. Στον ακανόνιστο σχήματος θάλαμο και σε πλευρική κόγχη -

παραθάλαμο, σωροί ανάκατων οστών βρέθηκαν παραμερισμένοι προς τα τοιχώματα, ενώ δεν διαπιστώθηκε καμία αδιατάρακτη ταφή *in situ*. Εντούτοις διασώθηκαν πολύ σημαντικά κτερίσματα που είτε ήταν αδιάφορα για τους συλητές, είτε διέλαθον της σύλησης λόγω του μικρού μεγέθους τους. Πέραν της άριστης ποιότητας κεραμικής, αναφέρονται εδώ ένα ελλειπές ελεφαντοστέινο πλακίδιο με παράσταση πάλης αθλητών και τρία πολύτιμα κοσμήματα: δύο χρυσά σφραγιστικά δακτυλίδια με σύνθετες παραστάσεις θεοφάνειας και ένα ιδιότυπο μικρογραφικό, χρυσό σφραγιστικό περίαπτο, καδόσχημο με πώμα, ύψους 9 χιλ., κατάκοσμο σε όλες τις επιφάνειές του, που αποτελεί εξοχο δείγμα της μινωικής μικροτεχνίας, χρυσοχοΐας, και μικρογλυπτικής (εικ. 7).

Χερσόνησος

Ταφικά σύνολα των ύστερων κλασικών - ελληνιστικών χρόνων

Σε σωστικές ανασκαφές της ΚΓ' ΕΠΚΑ από το 1991 ως το 2010 αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα της περιοχής «Πόλις», του σύγχρονου παραλιακού οικισμού Λιμένος Χερσονήσου ο πυρήνας της νεκρόπολης των ύστερων κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, κάτω από τα οικιστικά κατάλοιπα της πόλης των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Η θέση της σύγχρονης ομώνυμης πόλης και ακρόπολης εντοπίζεται βάσει της παλαιάς και νέας, συνεχιζόμενης ανασκαφικής έρευνας, στο ανατολικό και βορειοανατολικό τμήμα του διαχρονικού επιπέδου της, ακολουθώντας τα συνήθη πολεοδομικά πρότυπα της ελληνιστικής περιόδου στην Κρήτη.

Συνολικά έχουν αποκαλυφθεί περί τους εκατόν πενήντα τάφους με ανθρώπινες ταφές και δύο με ταφές ίππων. Οι τάφοι ήταν κυ-

Εικ. 10. Χερσόνησος.
Άβαφος καλυκωτός κάν-
θαρος.

Εικ. 11. Χερσόνησος.
Αγγείο καλλωπισμού.

Εικ. 12. Κεφάλι Σφε-
ντύλι, Φράγμα Αποσε-
λέμν. Κάτοψη της ανα-
σκαφής.

ρίως λακκοειδείς, καλυμμένοι συνήθως με χώμα ή άμμο και σε μερικές περιπτώσεις με πήλινες πλάκες ή πλακοειδείς λίθους. Μόνο σε δύο περιπτώσεις οι τάφοι ήταν κτιστοί, κιβωτιόσχημοι με πήλινες καλυπτήριες πλάκες. Συλλέχθηκαν οι εξής κατηγορίες κτερισμάτων: α) πήλινα και ελάχιστα μαρμάρινα αγγεία: σκυφοειδής κύλικα (εικ. 8), αρυβαλλοειδή ληκύθια, λήκυθοι, ερυθρόμορφες πελίκες (εικ. 9), σκύφοι, κάνθαροι (εικ. 10), σταμνοειδείς πυξίδες, εξάλειπτρα, πυξίδες και μικρογραφικές λεκανίδες με πώμα, αγγεία καλλωπισμού (εικ. 11), μικρογραφικές υδρίες, μυροδοχεία και ψευδοαμφορίσκοι, οινοχόες-πρόχοι κοινής χρήσης, αμφορείς, κυλινδρικές πρόχοι, μόνωτα σκυφίδια, αρυτήρες, αμφορίσκοι, λύ-

χνοι, δακρυδόχες, αλάβαστρα, αυγοθήκες κ.ά. β) Κοσμήματα από διάφορες ύλες (στεφάνια, διαδήματα, ενώτια, περιδέραια, περιβραχιόνια, δακτυλίδια, πόρπες, περόνες, βελόνες). γ) Προσωπικά αντικείμενα από διάφορες ύλες (στλεγγίδες, κάτοπτρο, αστράγαλοι ζώων). δ) Νομίσματα. ε) Διάφορα (χάλκινοι ήλοι, οστέινα, αργυρά και χάλκινα δισκία, καθώς και χάλκινοι κρίκοι, πιθανόν υποδημάτων).

Κεφάλι Σφεντύλι, Φράγμα Αποσελέμν

Σημαντικό μεσομινωικό ΙΙΙ - υστερομινωικό Ι κτήριο ανασκάφηκε εντός της λεκάνης του Φράγματος Αποσελέμν (εικ. 12). Η περιοχή του παραπάνω έργου βρίσκεται σε τμήμα της

Εικ. 13- 14. Κεφάλι
Σφεντύλι, Φράγμα
Αποσελέμν. Νεοανα-
κτορικό κτήριο της ΜΜ
III-ΥΜ Ι.

ενδοχώρας του Νομού Ηρακλείου, από όπου περνάει ο ανατολικός κλάδος του Αποσελέμν δημιουργώντας μια επιμήκη κοιλάδα, η οποία φτάνει μέχρι το χώρο γένεσης του χειμάρρου, στη λεκάνη Αβδού - Γωνιών. Το νεοανακτορικό κτήριο στο Κεφάλι βρίσκεται σε υψόμετρο 190 μ.

Έχουν αποκαλυφθεί 52 δωμάτια με γενικό προσανατολισμό Β.-Ν., αλλά με ελαφρά απόκλιση προς τα ανατολικά. Κύριο χαρακτηριστικό είναι οι μεγάλες διαστάσεις τους και η ισχυρή τοικοδομία, ενώ μέσα στο συγκρότημα έχουν ήδη αναγνωριστεί οικιακοί και λατρευτικοί χώροι, καθώς και τρεις μεγάλες αποθήκες (εικ. 13).

Ο πλακοειδής τοπικός ασβεστόλιθος χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό. Χαρακτη-

ριστικές είναι οι εσοχές και εξοχές που σχηματίζονται στην πρόσοψη, τυπικό δείγμα της μινωικής αρχιτεκτονικής. Επίσης, ένα παχύ στρώμα ερυθρού χώματος που βρέθηκε σε κάποια δωμάτια υποδεικνύει την πιθανή ύπαρξη πλίνθινης ανωδομής του κτηρίου.

Βαθύτερα, κάτω από το μινωικό κτήριο υπάρχουν είκοσι τέσσερις μέχρι σήμερα τάφοι της Τελικής Νεολιθικής/πρωτομινωικής περιόδου (εικ. 14).

Ενώ, η κύρια περίοδος κατοίκησης του οικισμού είναι η νεοανακτορική περίοδος, όστρακα που συλλέχθηκαν, καθώς και οικοδομικά κατάλοιπα, δείχνουν ότι υπάρχει ανακατάληψη του χώρου. Βρέθηκαν, επίσης, και ελάχιστα αρχαϊκά όστρακα, κυρίως από πίθους.

Προϊσταμένη

Αλεξάνδρα Καρέτσου (2000-2001)

Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη (2001-2003)

Ευαγγελία Γραμματικάκη (2003-2006)

Μαρία Μπρεδάκη (2006-2010)

Αθανασία Κάντα (2010)

Ανασκαφές

Άγιος Ιωάννης Κνωσού

Γαλατάς

Πόρος

Χερσόνησος

Κεφάλι Σφεντύλι, Φράγμα Αποσελέμν

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Μ. Ρουσάκη

Γ. Ρεθεμιωτάκης

Ν. Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη

Καλ. Εμμ. Γκαλανάκη

Μ. Μαυράκη-Μπαλάνου